

HISTORIA ECCLESIAE

Buzogány Dezső*

Kolozsvár

Közigazgatás a 16. századi református egyházban

I.

A református egyházigazgatás alkotó elemei a testületek. Intézkedésük nyomait ott látjuk az egyházmegyei jegyzőkönyvekben, a parciális vagy generális zsinati végzéseiben, az egyházi törvényekben, ám a testületek 16. századi működésére, összetételére, hatáskörére nézve csak következtetni tudunk, mert nem maradt fenn olyan összefoglalás, amely részletes leírást adna róluk.¹ Nem kétséges, hogy a református egyház szerkezetének kiépítésekor 16. századi reformátoraink két szempontot tartottak szem előtt: a nyugati példát és a hazai társadalmi állapotokat. Az is bizonyított, hogy az egyházszervezet nyugati mintáit eleink nem tudták maradéktalanul átültetni a hazai talajba. Mindazonáltal működési elvüket igyekeztek átvenni és követni.

E kettős helyzet előtt állt az egyházszervező Méliusz Péter, és ez a sajátos helyzet késztette később az egyházi törvényeket megalkotó Geleji püspököt is arra, hogy törvénykönyve bevezetőjében szinte magyarázkodva utaljon az egyes országok eltérő egyházkormányzási modelljére, amikor arról beszél, hogy az európai református egyház szerkezetéhez és szertartásaihoz viszonyítva Erdélyben és Magyarországon kisebb-nagyobb eltérések mutatkoznak (*ad iaforon*). Tehát

*Buzogány Dezső (Szederjes, 1957) 1990-től oktat erdélyi protestáns egyháztörténetet és latin nyelvet a Kolozsvári Protestáns Teológián. 2001-től a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Karán is tanít, ahol doktorvezetési jogú professzor. Doktori címet 1992-ben szerzett Budapesten. Kutatóprogramban vett részt az Amerikai Egyesült Államokban (1992–1993). Több hazai és külföldi kutatási projekt irányítója; létrehozta a Pokoly József Egyháztörténeti Kutatócsoportot. 2005-ben Szöulban volt vendégtanár, előadásokat tartott az AEÁ-ban és Európa országaiban; az MTA köztestületének tagja, a National Geographic Társaság tiszteletbeli és több magyarországi folyóirat szerkesztőségi tagja; a hazai oktatásügyi minisztérium több bizottságának tagja. Elíndított és szerkeszt három egyháztörténeti sorozatot (több mint 30 kötet): Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania. 2017. nov. 30-án a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doctor Honoris Causa címmel tüntette ki.

¹ *A Geleji-kánonok. A Szatmárnémeti Nemzeti Zsinat végzései. A Ruber-féle egyházi törvények.* Fordította és az előszót írta Buzogány Dezső. Kálvin Kiadó, Budapest 2020, 65. skk.

a Kálvin által ajánlott egyházszerkezet és az egyházközségeket működtető négy egyházi tisztség (lelkész, doktor, presbiter, diakónus) sorsa minálunk sajátosan alakult a reformációt követő néhány évszázadban. Ami az egyház szerkezetének nyugat-európai modelljét illeti, ebből (társadalomszerkezeti okok miatt) nem vetjük át a presbitériumot mint intézményt, amely alapja a nyugati egyházszerkezetnek. Ennek csak szűkített hatáskörű torzója található meg egyházunk 16–17. századi életében, és ez inkább hasonlít a szászok konzisztóriumára, mint a kálvini presbitériumra.

Itthon tehát a tulajdonképpeni egyházszerkezet alapegysége – úgy tűnik – az egyházmegyei zsinat (*synodus partialis*); e fölött áll az egyházkerület közzsínata (*synodus generalis*), a legfőbb református egyházi fórum pedig az összes református egyházkerület képviselőiből álló nemzeti zsinat (*synodus nationalis*). Ha megnézzük a nyugati mintát (lásd a soron következő közleményeket), akkor egészen egyértelművé válik, hogy a presbitériumon kívül a többi, egymásra épülő intézmény, vagyis a zsinat különböző szintjei hűségesen követik (talán nemcsak szerkezetükben, hanem munkájukban is) a nyugati mintát. Az erdélyi református zsinatok különböző szinten hozott végzéseinek jellege, típusa mindenképpen utal erre.

Ami az egyházközség működtetésének négyes fogatát illeti (lelkész, tanító, presbiter, diakónus), az első megmaradt annak, aminek maga Kálvin is gondolta, a második (a tanító vagy doktor) már nem egészen, mert – leszámítva a kollégiumi tanárokat – ez nálunk nem egyenrangú tisztség a lelkészivel, hiszen a tanító hosszú ideig a lelkész beosztottja volt,² a harmadikról (a presbiterekről) már szoltunk az imént, a negyedik (a diakónus) megjelenik ugyan az egyházi törvénykönyvekben, de adathiány miatt tényleges megszervezéséről és működéséről nem tudunk a 16–17. században.³

Nincs tudomásom arról, hogy a 16. században lenne olyan irat, amely tartalmazná az erdélyi református egyház testületeinek (intézményeinek) a részletes leírását. A 17. századi Ruber-féle kánonok, a zsinati végzések és vizitációs jegy-

² A doktor vagy tanító státusát illetően Kálvin elsősorban olyan alaposan képzett tudósra gondolt, aki képes szakszerűen feltárni és magyarázni az ige értelmét, és nem elsősorban elemistákat oktató tanítóra.

³ A Geleji-kánonok. A tisztség bevezetésére is történt indítvány az 1646. évi nagyenyedi zsinaton: „A presbiteriumot Krisztus Urunk és az apostolok rendelése szerint, hogy az erdélyi reformata Ecclesiákban is felállassuk, a supremus Magistratus és a több elsőbb tisztek, hanem csak javalják, de benne segítséggel is lesznek, közönségesen elvégeztük. Hasonlóképpen a diakonatust is, a hol szükséges lészen és mód lészen benne.” Erdélyi református zsinatok iratai. I. Kolozsvár 2016, 150. Buzogány Dezső – Dáné Veronka – Kolumbán Vilmos József – Ósz Sándor Előd – Sipos Gábor: *Erdélyi református zsinatok iratai I. 1591–1714*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 1/1. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2016.

zökönyvek is csak sejtetik működésük egyik-másik elemét, de teljes képet nem tudunk összeállítani belőlük. Évtizedekkel később Geleji szinte biztosan évtizedes gyakorlatot rögzített a törvénykönyvében, amelynek meghatározó része már a 16. században kialakulhatott. Ő maga utal az egyházi közigazgatás egyik kiváló nyugat-európai teoretikusára, akinek a munkájából, bizonyíthatóan, ő maga is részeket vett át törvénykönyvébe.⁴ Wilhelm Zepperről (1550–1607), Herborn református lelkészéről és teológiai tanáráról van szó, aki a Geleji által is említett egyik alpmunkájában igen szemléletesen vezeti vissza valamennyi 16. századi református testület eredetét részben a Szentírásra, részben a „tisza kor”, vagyis az első négy század egyházatyáinak írásaira.⁵ Nem tartom még csak valószínűnek sem, hogy a 16. században ismerték Erdélyben Zepper munkáját, és eszerint szervezték meg az egyházat, már csak azért sem, mert első kiadása 1595-ben jelent meg; de mert a Geleji-féle kánonok egyes részei igen nagy hasonlóságot mutatnak az általa leírt nyugat-európai református egyházszerkezeti és -működési mintával, Geleji pedig évtizedes gyakorlatot rögzített, nem kizárt, hogy a 16. századi egyházunk testületeinek a működése is hasonló volt ahhoz, amit Zepper írt le, tehát analógia lehet számunkra, amikor a 16. századi hazai egyház működését próbáljuk lehetségesíteni. Mindenképpen megéri részletesebben is ismertetni munkájának legalább az egyház szerkezetét és törvényhozását tartalmazó részét.

Tekintettel arra, hogy a hazai és a nyugat-európai református egyházak szerkezete – bár elvi alapjuk megegyezik – némiképpen mégis eltér egymástól, vessük össze Zepper terminológiáját a hazaival: *pastor, verbi minister* – lelkész; *minister* – egyházi szolga (általános kifejezés, szövegösszefüggéstől függően jelenthet akár lelkészt is, de egymagában többnyire nem lelkészi szolgát, például diakónust vagy presbitert jelent); *senior* – az idősek testületének tagja, presbiter (Erdélyben *esperes*); *diaconus* – diakónus; *oconomus seu aedilis* – gondnok; *aedituus* – egyházfi; *inspector* – felügyelő (az erdélyi *esperes* megfelelője); *classis* – egyházi körzet, egyházmegye (Erdélyben *dioecesis*); *clericus* – lelkészjelölt (tájainkon általánosan egyházi személy), *politia ecclesiastica* – egyházi közigazgatás, egyháztársadalom, -szervezet.

Egyházkormányzás a 16. századi református egyházban

Zepper a harmadik könyvben foglalkozik az egyház kormányzásával (*politiae ecclesiasticae gubernatio*), és a vele járó ügyintézéssel (*administratio*), mert az egy-

⁴ *A Geleji-kánonok*. Ld. a lábjegyzeteket több helyen is.

⁵ *De Politia Ecclesiastica sive Forma, ac Ratio Administrandi, et Gubernandi Regni Christi, quod est Ecclesia in his Terris. Demonstrata ex Forma et Facie Primitivae Ecclesiae, per Apostolos Fundatae; et Illustrata ex Decretis Conciliorum, Historiis Ecclesiasticis, Monumentis Patrum Ecclesiasticorum, et Impm. Constitutionibus. Opera et Studio Wilhelmi Zepperi, Verbi Divini in Ecclesia Herbornaea Ministri. Herbornae, Ex Officina Christofori Corvini. MDXCV.*

házkormányzás, úgymond, az egyház működtetésének alfája és ómegája (*prora et puppis*), sőt, kulcsa (*clavus*). Ezt az ősök sok fáradsággal, a legnagyobb erőfeszítések és nehézségek árán alkották meg és tartották életben, ugyanis mennél szentebb, hasznosabb, szükségesebb és üdvösebb valami, annál erőteljesebben támadja azt az ördög, vele együtt pedig Istennek, a szentek munkájának és az egyháznak az ellenségei, továbbá a hitetlenek mint az ördög hívei és elkötelezett csatlósai. Sőt, mi magunk is hanyatlását okozzuk gondatlanságunkkal, közönyünkkel és felelőtlenységünkkel vagy azzal, hogy engedjük úrrá lenni rajta a rendetlenséget, hiszen szívünk minden gondolata zsenge gyermekkorunktól fogva igencsak hajlik a rosszra. Ezért nem elég a szent, hasznos, szükséges és célszerű dolgokat létre hívni és működésbe hozni, hanem minden erőnkkel azon kell fáradoznunk és izzadnunk, hogy azokat fenntartsuk és megfelelőképpen igazgassuk.⁶ Példaként hozza fel a galaták és a korinthusiak gyülekezetét, amelyeket Pál ugyan jól megszervezett és elindított, de életét később mégis szakadások, tévelygések, visszaélések és botránkozások lehetetlenítették el. Egyszóval ebben a romlandó világban mind az isteni, mind az emberi dolgok állapota olyan, hogy amennyiben folyamatosan és szünet nélkül nem gondoskodunk fenntartásukról, és nem állítjuk vissza minduntalan eredeti állapotukba, nagyon könnyen romba dőlnek.⁷

Az egyházkormányzásnak két része van: a gyűlés és az ellenőrzés; mindkettőnek pedig külön-külön megvannak a fokozatai. E kettő szétválaszthatatlan kötelemmel kapcsolódik egymáshoz; kapcsolatuk annyira szoros, mintha jegygyűrűvel kapcsolnák egybe őket. Ha a kettő összhangja és egysége megbomlik, az egyház kormányzása annyira lehetetlen, mintha homokból akarnánk kötelet fonni.⁸ (Az

⁶ „Quo enim institutum quodcunque sanctius, utilius, necessarium et salutiferum magis est, eo magis a Diabolo, Dei, sanctorumque ipsius operum omnium, atque adeo ecclesiae etiam hostile irconciliabili infestatur, ab impiis, utpote fidissimis Diaboli, et juratis satellitibus impetitur, nostraque ipsorum, quorum omne cordis figmentum ab ineunte aetate ad malum proclive est, securitate, incuria, et negligentia facile intercidit, aut ἀταξία quadam involviur et implicatur. Quare non sufficit, res sacras, utiles, necessarias, et salutiferas semel constituisse, et in actum produxisse, sed illarum conservatione, et convenienti gubernatione omnium maxima laborandum et desudandum est.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 435–436.

⁷ „In summa, omnium rerum, tam divinarum, quam humanarum in fragili hoc mundo ea est conditio, ut nisi continua, et nunquam interpolata cura gubernentur, et ad pristinum ordinem atque institutum subinde revocentur, facillime in deterius labantur.” Uo. 436.

⁸ „Caeterum haec gubernatio duobus, conventibus videlicet et visitationibus, et utrunque horum iterum suis quibusdam et distinctis gradibus constat, qui indissolubili quadam, et adamantina connexionione atque complexu, non secus atque unius catenae annuli, combinati sunt [...] Cujus connexionionis harmonia et concentu turbato, politia haec ecclesiastica aliter sibi constare non poterit, quam si quis funem de arena nectere velit.” Uo. 436.

Iraeneustól származó hasonlatot Zepper talán Melanchthontól vette át, aki retorikájában és dialektikájában többször is használja.)⁹

Az egyházi gyűléseknek négy formája vagy fokozata van. Az első és legalsóbb a presbiterek gyűlése; a második az egyházi körzet (*classis*) vagy a körzeti zsinat ülése, amelyre mindegyik körzet felügyelője (*inspector*) hívja meg a lelkészeket és a szolgákat, és azt velük együtt tartja meg; a harmadik a rész- vagy tartományi zsinat (*synodus particularis vel provincialis*), amelyen a választófejedelemség vagy a köztársaság területén élő felügyelők vesznek részt, és néhányan a tekintélyesebb lelkészek közül más-más megyékből; a negyedik, és a legmagasabb szintű, a nemzeti vagy egyetemes zsinat, amelyre a legtudósabb teológusok gyűlnek össze több vidékről és különböző tartományokból, még a távoliakból is, és mintegy társulást és egyesületet, sőt úgymond szövetséget alkotva döntenek egyházaik közös ügyeiről és dolgairól.¹⁰ Hogy pedig maguk a presbitériumok, a körzeti és a tartományi zsinatok erősebben és szilárdabban fennálljanak, és hogy az egyházkormányzat ezen szintjeit fenyegető zavart, rendetlenséget és akadályt idejekorán megelőzhesenek vagy felszámolhassanak, valamennyi szinten tartsanak helyi, rendkívüli és általános vizitációt, az alábbi rend szerint: helyi látogatásokat a presbitérium szintjén, ezt végezze a helyi lelkész (*verbi minister*) és a presbitérium egyik tagja (*senior*); rendkívüli látogatásokat a körzeti gyűlések szintjén, ezt végezze a felügyelő, aki vegye maga mellé a helyi hatóság képviselőjét; általános látogatást a tartományi zsinat szintjén, amelyet végezzen néhány erre kijelölt felügyelő és udvari tanácsos.¹¹ Az egyházkormányzás formáját a különféle egyházakban és térségekben

⁹ Irenaeus eleganter dixit, haereticorum argumenta non magis cohaerere, quam si quis velit funem de arena nectere. CR–13. [Bretschneider, Carolus Gottlieb (ed.): *Corpus Reformatorum. Philip Melanchthon: Opera Quae Supersunt Omnia*. Volumen XIII. Halis Saxonum apud C. A. Schwetschke et filium 1846.], 445. Ugyanaz szinte szó szerint itt is: 472. „Irenaeus inquit, haereticos nectere funiculos ex arena.” 717.

¹⁰ „Conventuum quatuor sunt species vel gradus, quorum primus atque infimus sunt presbyteria. Alter conventus classicus, vel synodi, quas quilibet Inspector, convocatis ad eam cunctis διοικήσεως pastoribus atque ministris, celebrat. Tertius synodi particulares, seu provinciales, ad quas omnes, in unius alicuius Principis aut Reipub. ditione commorantes inspectores, paucis tantum et praestantissimis pastoribus aliis comitati, accedunt. Quartus et supremus, synodi nationales, seu generales, ad quas ex pluribus et diversis regionibus et provinciis, imo remotis etiam terrarum intervallis, doctissimi et piissimi quique Theologi, consociationem et unionem quandam adeoque correspondentiam (ut ita vocem) ingressi, ad communes ecclesiarum suarum causas et negotia deliberanda congregantur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 437.

¹¹ „Utque ipsa etiam presbyteria, conventus classici, et synodi provinciales rectius et fermius sibi constent, et si his etiam gubernationis ecclesiasticae gradibus quippiam immineat perturbationis, confusionis, et impedimenti, mature illa praecidantur et expedianatur; quilibet horum graduum suas peculiare et proprias exercet visitationes, domesticae videlicet, speciales et generales, hac ratione et modo, ut domesticae visitationes ex presbyterii, per verbi ministrum, adjuncto

– ezeknek eltérő állapota és helyzete miatt – hozzáigazították a körülményekhez. Ha tehát azt akarjuk, hogy az egyházak ne sérüljenek, hanem virágozzanak, e körülményeket s a különféle egyházak és tájegységek sajátosságait mindenképpen figyelembe kell venni.¹²

A körzeti gyűlés vagy zsinat

Tekintettel arra, hogy tájainkon a klasszikus presbitériumot eléggé későn szervezték meg, ezek ismertetésétől eltekintettünk, mivel szerkezetük és működésük csak igen kis mértékben egyezik az erdélyi egyházközségek laikus testületével. A parciális zsinat intézménye viszont nálunk eléggé korán, már a 16. században kialakult, és miután ennek részleteiről sem tudunk sokat, lehetséges európai párhuzamát alább mutatjuk be Zepper könyve alapján.

Az egyházközség presbitériumát többnyire olyan tagok alkotják – kezdi bevezetés gyanánt Zepper –, akik nem képzettek a teológiai tudományokban és a szent dolgokban, vagy legalábbis nem eléggé képzettek és jártasak ahhoz, hogy a gyakorta előkerülő nehezebb és fontosabb kérdésekben dönteni, szabályt alkotni vagy azokat jó véghez vinni képesek lennének; ilyenek a tan, a szentségek kiszolgáltatása, az egyszerűbb szertartások, az iskolai intézkedések, a fegyelmezés, a nehezebb lelkiismereti kérdések, az egyházi ügyintézésre és kormányzásra tartozó dolgok. Gyakran adódnak olyan ügyek is, amelyeket a többi egyházközség tudomására kell hozni, mert ezeknek is érdeke, hogy előre figyelmeztessék őket a várható bajokról, hogy még időben megelőzzék azokat.¹³ A mostani nehéz időben ugyanis sokféle és igen súlyos vita támad és gyötri az egyházat, vad farkasok törnek rá és árasztják el az Úr nyáját, és ha ezeket nem orvosoljuk, a rákfene

seniore; speciales visitationes, ex conventibus classicis, per inspectorem, adjuncto illius loci officario politico; generales visitationes, ex provinciali synodo, per deputatos aliquot inspectores et consiliarios aulicos peragantur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 437.

¹² „Quae tamen gubernationis ratio, pro diversarum ecclesiarum et terrarum qualitate seu ratione, in multis circumstantiis atteperanda et inflectanda fuerit. [...] Quicquid vero de his, aut illis circumstantiis fiat, aut quodcunque hic ecclesiarum et regionum ratio ferat, res sane ipsas retineri oportet, si ecclesias incolumes et florentes videri velimus.” Uo. 437.

¹³ „Presbyteria singularum ecclesiarum, ex talibus ut plurimum constant hominibus, qui literarum et rerum sacrarum ignari, vel certe tanta eruditione, prudentia et rerum usu instructi non sunt, ut negocia magis ardua et gravia, quae vel de doctrina, vel sacramentorum administratione, vel aliis mediū generis ceremoniis, vel scholarum constitutione, vel disciplina, constientiaequae casibus difficilibus, aliisque ad ecclesiasticam administrationem et gubernationem pertinentibus negotiis non raro oriuntur, dijudicare, componere, et ad optatum exitum producere queant. Frequenter etiam talia incidunt negocia, quae ad aliarum etiam ecclesiarum cognitionem devovi oportet, quia videlicet illarum interest, ut in tempore de iis praemoneantur, ad vitanda, propulsandaque inde emergere possent, incommoda.” Uo. 451.

széttérjed, és sokak pusztulását okozza. Gyakran megtörténik, hogy a szolgák a saját belátásuk szerint élnek és cselekszenek, tunyán tespednek, búcsút intenek a tanulásnak, züllött életet élnek, engedik, hogy egyházközségük sivár, hitetlen, istentelen és kietlen legyen; másrészt vannak, akik használni akarván, szorgalmasan szeretnék tanulmányozni a szent tudományokat, mások Isten kegyelme által helyesen akarják irányítani a gondjukra és hűségükre bízott egyházközséget, megint mások nem érzik magukat elég erőseknek ahhoz, hogy szorgoskodjanak és iparkodjanak, ha magukra maradnak, és nagy megkönnyebbülést jelent a másokkal való beszélgetés, társalgás és tanácskozás, és úgy érzik, hogy mindez nagy segítség lehet mind a tanulmányozásban, mind a szolgálatban. Ezek és a hasonló okok tanácsossá, sőt módfelett hasznossá teszik, hogy több szomszédos egyházközség szolgálói olykor egybegyűljenek, és együtt baráti beszélgetést folytassanak az egyházközség ügyintézéséről és kormányzásáról, a továbbtanulásra és hivatalukra tartozó dolgokról, meghallgassák mások vélekedését és döntését a nehéz kérdésekről, és magukat kölcsönösen építsék és lelkesítsék.¹⁴ Ezt követően sok szentírási hivatkozás és rengeteg ősegyházi példa sorjázik oldalakon át, mintegy igazolásául a reformátori elvnek és gyakorlatnak.

A harmadik könyv 5. fejezetében tér rá a 16. században gyakorolt körzeti zsinatok kérdésére. A szokásos gyűlés időpontját nem lehet egykönnyen előre megszabni vagy kitűzni, mert különböznek és sokfélék a körzet egyházközségei, ezért figyelembe kell venni ezek helyzetét és állapotát, hogy az egyházközség virágzik-e, vagy elnyomás alatt van; frissen vagy régebben szervezték-e meg; az egyház katonái kezdők-e, vagy már kipróbált és gyakorlott szolgák; a körzet egyházközségei távol vannak-e egymástól, vagy többnyire központi egyházközség körül helyezkednek el stb. Ezeket szem előtt tartva, ahol lehet hónaponta, másutt legalább évnegyedenként egyszer össze kell hívni a rendszeres körzeti gyűlést. Rendkívüli ülést, szükség esetén, bármikor tarthatnak.¹⁵

¹⁴ „His itaque, aliisque causis consultum, imo pernecessarium est, aliquam multos interdum vicinos ecclesiarum ministros, convenire, deque rebus ecclesiasticam administrationem et gubernationem, adeoque studia et officium suum concernentibus, amice et placide invicem conferre, de rebus arduis aliorum sententia et judicia audire, seque invicem aedificare et excitare.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 452.

¹⁵ „Ordinarium conventuum tempus plurium et diversarum provinciarum ecclesiis non ita facile praescribi aut praestitui potest, sed hic ecclesiarum ratio et status, an videlicet in flore vel persecutionibus; an infantia vel maturitate quapiam constitutae sint; an tirones, an veteranos et exercitatos in ecclesiastica hac militia ministros habeant; an magnis itineribus dissitae, an propius conjunctae sint classis unus ecclesiae, et quae his similia sunt, in consilium adhibenda erunt. Alicubi sane singulis semestribus, alicubi singulis anni quadrantibus ad minimum singuli habebuntur conventus classici ordinarii. Extraordinarie vero quotiescunque necessitas postulat, cogentur et habebuntur.” Uo. 464.

Régen voltak olyan zsinati határozatok, amelyek egyetlen és állandó helyszínt jelöltek ki: a püspök vagy a metropolita székhelyét. De tanácsosabb, és az egyházközségek épülését jobban szolgálja – mondja Zepper –, ha a zsinattal körbejárják a körzet egyházközségeit, vagy legalábbis változtatják a helyszínét alkalomról alkalomra. Mert így a körülmények szerint jobban átlátható, alaposabban megismerhető és kikutatható, szükség szerint pedig javítható külön-külön az összes egyházközség és iskola állapota, a lelkészek teológiai felkészültsége, szorgalma és hűsége hivatala minden területén, a hallgatók, a katekumenusok és az iskolás gyermekek előmenetele, az istentisztelet külső tisztasága, a lelkészek, a tanítók, a presbiterek és a hallgatók élete, az egyházi fegyelmezés gyakorlása, a szegények gondozása, az egyházi épületek állapota és egyéb olyan dolog, amely az egyházi ügyintézéshez tartozik. Gyakran mesésik ugyanis, hogy a lelkész, legyen bármennyire képzett, istenfélő és szorgalmas, valahol elakad a szolgálata elé tornyosuló különféle akadályok és kétségek miatt, és egymagában nem képes továbblépni.¹⁶

A gyűlés elnöke és egyben házigazdája az a helyi lelkész legyen, ahol a gyűlést tartják, vagy akire épp sor kerül, vagy akit a testvérek megszavaznak. A mindenkori felügyelő pedig lássa el a moderátor vagy az alelnök, illetve a döntőbíró feladatát, ha az elnök bizonytalanokodna, vagy netán képtelen lenne megegyezni a többiekkel.¹⁷

A gyűlés célja a kölcsönös épülés és nyilvános tanúságtétel az egyező tanban, a külső szertartásokban, az egyházfegyelmezésben, a szegények gondozásában és az egyházi ügyintézéshez tartozó dolgokban.

Miután a lelkészi szolgálat legfontosabb része a tan, készítsenek erről mind-egyik gyűlésre összefoglalót, és hogy ez nagyobb épüléssel és haszonnal járjon, dolgozzák fel a katekétika egyik részét, vagy valamelyik teológiai témát, vagy a Szentírás egyik fejezetét, a testvérek megegyezése szerint. A katekétikai vagy

¹⁶ „Sic enim omnium et singularum ecclesiarum et scholarum constitutio, pastorum studia sacra, diligentia et fides in omnibus officii sui partibus, profectus auditorum, catechumenorum et scholasticorum, cultus externi puritas, vita pastorum, paedagogorum, seniorum et auditorum, disciplinae ecclesiasticae exercitium, pauperum cura, aedificiorum ecclesiasticorum structura, aliaque ad ecclesiasticam administrationem pertinentia [...] exactius et penitius pervideri, cognosci et explorari, et pro re nata, quae emendatione opus habent, in rectum statu redigi possunt. Saepe etiam, ut pastor, quamvis eruditus, pius et diligens alicubi haereat, objectis ipsi variis in ministerio suo obstaculis et scrupulis, unde ipse se solus expedire non potest.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 464–465.

¹⁷ „Praeses vero conventus, et hospes simul, erit pastor, apud quem conventus habetur, quemque aut ordo tangit, aut qui pro fratrum arbitrio electus fuerit. Inspector autem ordinarius moderatorem, vel succenturiam et arbitrum aget, sicubi praeses conventus haereat, aut ipsi praesidi cum aliis convenire forsitan minus queat.” Uo. 465.

a teológiai témát az elnök ossza fel módszeresen, minden olyan lényeges részt, amelyet e tudományágról szükséges megtudni, szerkesszen egybe témák szerint, és időben küldje el a felügyelőnek felülvizsgálásra, finomításra, és ha szükséges, javításra, hogy a gyűlés előtt kellő időben mindegyik lelkésznek megküldhessék. Közben az egész témát vagy a teológiai tan részét aprólékosan fejtse ki, és azon alaposan rágja át magát. Röviden foglalja össze írásban a lényegét mindegyik megoldásnak és válasznak egy olyan különálló könyvben, amelyet erre a célra vásároltak, és ezt hozza el magával a gyűlésre. Nagy hasznára van ugyanis mind a lelkésznek, mind az egyháznak, ha az egyes kérdéseket módszeresen előadjuk, a teológiai téma alapján készített összefoglaló minden egyes részét pedig egyen-egyenként érthetővé tesszük. Ez útmutató is lehet azon kezdő lelkészek számára, akik szívesen akarnak tanulni, hogy a teológiai tudományok óceánján ne kételkedve és ne bizonytalankodva haladjanak.¹⁸

Nyáron a gyűlést reggel hétkor, télen nyolckor kezdjék el; ha valaki nem tud elérkezni aznap erre az időpontra, az előtte való napon jöjjön el. A gyűlést megelőző vasárnapon a helyi lelkész hívja fel a szószékről nyilvánosan is a gyülekezet figyelmét, hogy a gyűlés napján mennél nagyobb számban jelenjenek meg, magukkal hozván gyermekeiket és az egész családot.

A gyűlés munkálatai kétféleképpen: nyilvánosak, a gyülekezet jelenlétével, és nem nyilvánosak, amelyen csak a szolgák vesznek részt, az istentisztelet végeztével.

A nyilvános munkálatok közé tartozott a gyülekezeti katekizáció. Miután a gyülekezet elénekelte a kijelölt zsoltárt vagy egyházi éneket, a helyi lelkész és a lelkészi gyűlés elnöke elmondja az előre megbeszélt téma szerint előkészített prédikációjukat, amely ne haladja meg a háromnegyed órát. A prédikáció után az esperes elrendeli, hogy a katekumenusok álljanak a gyülekezet elé, felszólítja a gyülekezetet, hogy ne hagyja el a templomot a szertartás végéig, és kövesse végig a katekumenusok tanúságtételét a hit alaptételeiben és a kegyességben tett előmenetelükről, sőt néhány felnőttnek is tegyen fel kérdést, hogy annál eredményesebb legyen az egész egyház épülése. A katekizáció végeztével buzdítsa a gyülekezetet, hogy adjanak hálát Istennek, amiért felgyújtotta köztünk igéje fényét, tiszteljék a lelkészeket, és engedelmeskedjenek nekik, látogassák buzgón az isten-

¹⁸ „Interea autem omnes locum illum, vel partem doctrinae diligenter evolvent et ruminabunt. Oblatas autem in peculiarem librum, ad hunc usum comparatum, exscribent, omnesque et singulas succintis et nervosis, expedient, secumque ad conventum adportabunt. [...] Magis itaque e re tam ministrorum, quam ecclesiae fuerit, ut certis quaestionibus, quae totum illum methodice expediant, locus communis, de quo convenit, comprehendatur, illaeque mutuis collationibus singulatim enucleentur et discutiantur. Ea de opera tironibus etiam ministris, quibus in sacris studiis paroficere animus est, manuctio quaedam, et cynosura quasi monstrabitur, ne in vasto illo rerum Theologicarum Oceano dubium aut incertum iter faciant.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 466–467.

tiszteleteket, éljenek a sákramentumokkal, gyermekeiket szenteljék oda Istennek, ezért otthon szorgalmasan neveljék Isten félelmére és tiszteletére, küldjék az iskolába és a templomi gyülekezetbe katekizációra, életük legyen méltó evangéliumi elhívásukhoz istenfélelemben és igazságban.¹⁹ A szokásos hirdetések után újra egyházi éneket énekeljenek, az esperes pedig áldja meg a gyülekezetet a 4Móz 6,24–25-ben lévő igével (az ároni áldás).

A felügyelő hívja külön a presbitereket, a diakónusokat és a gondnokokat a kápolnába vagy a templom belső és félreesőbb részébe, a falu vagy a helység lakóit pedig gyűjtse össze a temetőben vagy a templom udvarán, és kérdezze meg, hogy van-e valami, amiről akarják, hogy beszámoljon a körzet lelkészei előtt. Amíg a felügyelő a templomon kívül, a kápolnában tartózkodik, a helyi lelkészt vagy lelkészeket küldje ki, a presbitereket pedig kérdezze meg, hogy hagy-e valami kívánnivalót maga után a lelkész vagy társai, illetve a tanító munkája, élete, háza népének és családtagjainak az élete, és minden szolgálati területét szorgalmasan ellátja-e. Utána hívja vissza a lelkészt (és ha vannak, a társait), és kérdezze meg, hogy van-e valami elvárása az egyházközség és a hallgatók felé, vannak-e rendetlenek, akik nyilvános botránkoztatók, a szegényeknek méltóképpen gondját viselik-e, milyen állapotban vannak az egyház javai és épületei. Végül a helyieket is hívja be a templom előteréből a kórus helyére, mint mondják, vagy (ahogyan az ősök nevezték) a templom presbitériumába, és kérdezze meg, mit válaszolnak az elvárásokra. Ha néven neveznek valamely botránkoztatót, a felügyelő rendelje őt a körzet teljes lelkészeinek és az egyházközség presbitereinek a kara elé, ahol „szelíd dorgálással és dorgáló szelídséggel” feddje meg. Ha pedig másféle gond, akadály vagy panasz vetődne fel, azt a körzet lelkészi közösségének és a helyi egyház presbitereinek a határozatával oldja meg. Ha ezek nagyobb fáradságot és több időt igényelnének, a körzet felügyelője szánjon rá kellő időt. Ha pedig az ügy súlyosabb és nehezebb, semhogy a körzet szolgálói képesek lennének megoldani, a felügyelő utalja a tartományi zsinat, vagy ha addig nem tűr halasztást, a hatóság elé, kérvén ennek a tanácsát és tekintélyét.²⁰ Eddig tartson

¹⁹ „Post concionem Inspector, catechumenis omnibus in publicum et totius ecclesiae conspectum prodire iussis, et omnibus auditoribus, ne, antequam peracta omnia sint, e templo evolare, seque subducere velint, rogatis, profectum illorum in fundamentis fidei et pietatis audiet, subinde etiam et adultis aliquibus interrogatis hancque catechisationem ad communem totius ecclesiae aedificationem diriget.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 467.

²⁰ „Senioribus vero, Diaconis pauperum, et aedilibus ecclesiasticis, ad sacrarium, ut vocant, vel interiorum et secretiorum templi partem accitis, cujusque pagi vel loci auditores, in coemeterio, vel area templi conglomerari et consultare jubebit Inspector classis, num aliquid habeant, de quo ad conventum ministrorum referre velint, et cujus ecclesiae istius, ipsumque intersit. Quod dum extra templum sit, Inspector in sacrario, quod diximus, ecclesiae illius ministro, vel ministris,

a gyűlés nyilvános része. Ezt követően az elnök vagy a házigazda a lakásán szolgáltatssa fel az ebédet, amely ne haladja meg a háromnegyed órát.

Ezután kezdődjék a gyűlés nem nyilvános része. A gyűlés menetének megfelelően először az elvi-teológiai reflexiókat vegyék elő, és alaposan elemezzék végig a főbb tételeket, s ha valami nem volt világos, arra nézve részben a tanulmányt készítő helyi lelkésztől, részben a felügyelőtől kérjenek bővebb felvilágosítást. A teológiai téma megvitatása után kerítsenek sort a szertartások megtárgyalására, hogy a körzet minden külső istentiszteleti formája egyezzen, majd térjenek rá az iskolák állapotának, az egyházfegyelmzésnek, a szegények gondozásának az ügyére, amelyről mindegyik egyházközség lelkésze külön-külön számoljon be, s ha az ügyintézés vagy az önkormányzás valami kívánnivalót hagy maga után, azt a tartomány bevett ágendájának – mint mondják – vagy nyilvános egyházi liturgiájának megfelelően közös szavazattal javítsák meg és hozzák rendbe.²¹ Ezt követően vizsgálják meg az erkölcsöket, rövid emlékeztetőt bocsátva előre arról, hogy mennyire fontos az egyház szolgálóinak a feddhetetlen élete. Mert ha valaki egyszer erkölcstelen dolgot követett el, abból rövidesen csak súlyosabb bajok származhatnak, az egész szolgáló testület gyalázatára és mások romlására. Ezért igencsak szükséges, hogy akinek az életében efféle vétség következik be, azt időben visszatérítsék a helyes útra, de ne a nyilvánosság előtt. A felügyelő küldje ki a gyűlésről az ilyent, a társakat pedig szólítsa döntésre és véleménynyilvánításra arról, hogyan ítélik meg az eltávozott hivatalát és életét. Majd maga a felügyelő is hagyja el a gyűlést, hogy a lelkésztársak őróla is véleményt mondhassanak és döntést hozhassanak. Ha nem hozhatnak fel semmi feddésre méltót ellene, dicsérjék meg istenfélmét és buzgóságát, barátiilag és szeretettel tanácsolván, hogy amiképpen munkáját Isten kegyelméből elkezdte, ugyanúgy végezze ezután is. Ha viszont valami feddésre méltó kerül elő vele kapcsolatosan, feddjék

si plures sint, secedere jussis, seniores explorabit, an in pastoris, vel collegarum ipsius, ac paedagogorum similiter doctrina, vita tam sua ipsorum, quam domesticorum seu familiae, diligentia item in omnibus officii partibus aliquid desiderent. Revocato deinde pastore, et collegis, si quos habet, quid in ecclesia vicissim et auditoribus suis desiderent, num ἄτακτοι quidam sint, qui scandala publica praebeant, an pauperum par cura suscipiatur, quae bonorum et aedium ecclesiae ratio sit, inquirat. [...] Quod si quidam nominantur, qui scandala praebeant, illi vocati, in frequenti ministrorum totius classis, et ecclesiae illius seniorum corona, abInspectore, gravi quidam lenitate, et leni gravitate admonebuntur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 468–469.

²¹ „Hac de praesenti loco Theologico collatione finita, de rituum, adeoque totius externi cultus conformitate, scholis, illarumque statu, disciplina ecclesiastica, et diaconia pauperum, singulos confratres, in sua quenque ecclesia, rogabit; ac si aliquid in quacunque administrationis, aut ἀταξίας parte adhuc desideraretur, ad formam Agendae, uti vocant, et Liturgiae ecclesiasticae publicae, in illa provincia receptae, communibus suffragiis emendabit, atque in ordinem rediget.” Uo. 470–471.

meg; amennyiben az egyszeri feddés nem használt, lépjenek tovább az egyházfegyelmelés következő szintjére.²²

Ha pedig ezenkívül valami még sajátosan az egyházi szolgáló testületre tartozik, és úgy tűnik, hogy abban döntésre van szükség, azt terjessze elő akár az elnök, akár a felügyelő, akár az, akit érint, és a testvérek közösen döntsenek. Olyan esetekben, amikor ezen a fórumon nem tudnak, vagy nem is tartoznak dönteni, vagy amikor valamiféle végrehajtásra van szükség, a felügyelő, az egész körzet nevében, az ügyet vigye a tartományi zsinat elé, vagy ha a késlekedés veszéllyel jár, a hatóság elé; neki kell ugyanis az egyházközségek és a szolgálk ügyeit a hatóság előtt intéznie.²³

A tiszteletbeli meghívottak, vagy akiket más körzetekből vagy egyházközségekből küldtek bizonyos ügyekkel a gyűlésre, a teológiai összefoglaló alatt jelen lehetnek. De amikor az erkölcsi kérdések vagy olyan ügyek megtárgyalására kerül sor, amelyek nem másokra tartoznak, kérni kell, hogy hagyják el a gyűlést. Ha pedig egyházközségeiktől vagy társaiktól azt a megbízatást kapták, hogy akár írásban, akár szóban továbbítsák ajánlataikat, ezekről a körzet lelkészei indítsanak tanácskozást. A jegyző, akit az egész körzet szavazattal választott meg, a gyűlés minden mozzanatát, a nyilvánosakat is, a nem nyilvánosakat is, lelkiismeretesen jegyezze le abba a könyvbe, amelyet erre célra vásároltak, és amelyet a felügyelő mindig tartson magánál.²⁴

Amennyiben valamelyik szolga vétene a gyűlés rendje és szabálya ellen, vagyis aki a harang jelzésre nem jelenik meg a gyűlésen kellő időben, aki késedelmét

²² „Inspector postremo loco et ipse ultro secedat, iudicium atque admonitionem fratrum de se quoque audituri. Quod se nihil animadversione dignum de quopiam proferatur, Inspector laudata ipsius pietate et zelo, ut, quemadmodum coepit, ita per Dei gratiam pergat, fraterne et amanter commonefaciet. Sin aliquid censura dignum occurat, admonebitur ille, et si prima admonitio nihil proficiat, secundum gradus disciplinae ecclesiasticae [...] proceditur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 472.

²³ „Si praeterea aliquid, ad ministerium ecclesiasticum proprie pertinens, incidat, quod communi deliberatione opus habere videtur, in medium, sive abInspectore, sive praeside conventus, sive illo, cujus interest, proponatur, et communibus fratrum suffragiis decidatur. Quaeque hic decidi non possunt, aut debent etiam, aut sicubi executione aliqua opus fuerit, totius classis nomine, vel ad synodum particularem, vel si periculum in mora sit, ad Magistratum, perInspectorem referetur, qui ecclesiarum et ministrorum causas apud Magistratum agere tenebitur.” Uo. 472.

²⁴ „Hospites honorarii, vel ex aliis classibus, aut ecclesiis propter certa quaedam negocia ad conventum missi, collationi de doctrina intererunt. Sed si de censura morum, aut alia, quorum alios scire non interest, tractantur, secedere jubebuntur. Si quae vero a suis ecclesiis vel fratribus in mandatis habent, vel scripto, vel voce proponent, deque illis consultatio inter classis ministros instituetur.” Uo. 472.

vagy távolmaradását nem igazolja nyomós okokkal a testvérek előtt, aki nem készített jegyzetet a feldolgozott teológiai témáról stb., arra a testvérek szavazattal rójanak ki büntetést. A büntetéseket gyűjtse össze a gyűlés által választott könyvelő, aki ezekkel számoljon el a gyűlés előtt. A gyűlés végén közös szavazattal döntsenek arról, hogy a következő gyűlést mely napon és hol rendezik meg, az elnök pedig imádsággal zárja be az ülést. Miután mindent bevégeztek, az elnök, aki most már házigazda, szolgáltasson fel mértéktartó vacsorát, sör nélkül, mert ebben nem ismernek mértéket, csak bort, egyetlen mértéknyit. Mindenki kerülje a fényűzést, a részegséget, minden mértéktelenséget, könnyelműséget és a szilajkodást.²⁵

* * *

The structure of the Transylvanian Reformed Church in the 16–17th centuries showed many similarities to the West-European Reformed church models. Except for the institution of elders (*Presbiterium*), all other church institutions were established as early as the middle of the 16th century. The main cause of the lack of the institution of elders was the dissimilarity in the structure of the society. While the society in the West was founded on civil democracy, the social system of Transylvania was rather feudalistic, consequently the lower part of the society had little influence on governing, both on a local and on a regional level. This is why the Presbiterium, as one of the democratic institutions of the church in the West, failed to be implemented within the structure of the church government in Transylvania. Thus the lowest level of church government was the synod of the classis or deanery (*synodus particularis*), lead by the dean (in the west: the inspector). As the entire church structure reflected somehow the structure of the secular society, the church as an organization could have been incorporated into the feudal secular society.

Keywords: Reformed Church in Transylvania, Presbiterium, church structure, church government, civil democracy, feudalistic system, deanery, synod.

²⁵ „Sub finem de materia, die et loco proximi conventus communibus suffragiis decerneretur, et precibus ad Deum habitis, quas praeses concipiet, finis conventui imponetur. Omnibus peractis praeses, idem nunc hospes coenam frugalem apparato, et excepta cervisia, cujus certa mensura non erit, tantum vini apponito, ut potu prandii connumerato, singulis una mensura solvenda sit. Luxum vero, et ebrietatem, omnemque immodestiam, levitatem et procacitatem universi vitabunt.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 473–474.